

FELSEFE DÜNYASI

2009/2 Sayı: 50 YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof.Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof.Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Doç. Dr. Erdal CENGİZ
Doç. Dr. İsmail KÖZ
Araş. Gör. Ahmet EYİMAYA

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S
INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ

P.K 21 Yenışehir/Ankara
Tel & Fax: 0 312 231 54 40

Fiyatı: 15 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cad. 358. Sk. No:11 Y.Mahalle/ANKARA
Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

DARÜLFÜNUN'DA BİR FELSEFE HOCASI: MEHMET EMİN ERİŞİRGİL*

Levent BAYRAKTAR**

Hayatı

Mehmet Emin Erişirgil 1891'de İstanbul'da Sultanahmet, İshak Paşa Mahallesi'nde doğdu. Babası Niğdeli Mustafa Dilaver Bey, annesi Hatice Nesibe Hanım'dır. Beşiktaş Sıbyan Mektebi'nde ilk, Fatih Rüştüyesi'nde orta, Mercan İdadisi'nde lise tahsilini birincilikle bitirdi. 1911'de Mülkiye'den pekiyi derece ile mezun oldu. Mülkiye Mektebi son sınıfta iken Orman ve Ziraat Nezâreti Baytar Dairesi'nde daire kâtibi olarak çalışmaya başladı. O sırada daire müdür muavini olan M. Akif Ersoy'dan her bakımdan istifade etti. Mezun olunca bu görevden istifa ederek Meclis-i Âyan Zabıt Katipliği'nde işe başladı. 1912'de Yatılı İstanbul Sultânîsi Malumât-ı Medeniye ve İktisadiye öğretmenliğine getirildi. Bir müddet sonra felsefe ve psikoloji dersleri vermeye başladı. 1913'te bütün idadiler sultani haline dönüşünce, İstanbul Sultânîsi Felsefe muallimliğine ek olarak Kabataş, Davudpaşa ve Vefa Sultanîlerinde Felsefe muallimliklerinde bulundu. Daha sonra Evkaf Nezâreti Kalem-i Mahsûs Mümeyyizliği'ne getirildi. Bir sene sonra da Kadıköy Numune Mektebi Müdürlüğü'ne terfi etti. 1914'te Ziya Gökalp Darülfünun'da yeni bir atılım yaptığı sırada Ahlak muallimi olarak Darülfünun'a geçti. 1917'de İstanbul Dârülfünununda İçtimaiyat ve Felsefe müderris muavini (doçent) oldu. Bir müddet sonra felsefe tarihi müderrisliğine terfi etti. Felsefe kürsüsü başkanlığı yaptı. 1919'da Niğde mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girdi. 1924'te Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Azalığı'na, 1926'da Talim ve Terbiye Heyeti Başkanlığı'na, 1929'da Maarif Vekâleti Müsteşarlığı'na getirildi. 1931'de İstanbul Maarif Müdürü, 1932-33'te Yüksek Muallim Mektebi Müdürü oldu. 1936'da Mülkiye Mektebi Müdürü ve Sosyoloji, İktisadi Doktrinler Tarihi Profesörü oldu. 28.01.1939'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi dekan vekilliğine tayin edildi, bu görevi 08.06.1942'ye kadar sür-

* Yrd.Doç.Dr. Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü lebayraktar@gazi.edu.tr

dürdü. 1942'de Zonguldak milletvekili olarak meclise girdi. 2. Hasan Saka kabinesinde Gümrük ve Tekel Bakanı, 1949'da Şemsettin Günaltay kabinesinde de İçişleri Bakanı oldu. 1950'de kabine ile birlikte bakanlıktan ve milletvekilliğinden ayrıldı ve hayatının geri kalanını fikir adamı ve yazar olarak sürdürdü. 7 Şubat 1965'de Ankara'da vefat etti. Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedildi.

Eserleri

1. Tarih-i Felsefe Notları: Kurun-ı Cedide Felsefesinden Descartes ve Kartezyenler, İstanbul, 1336/1920
2. Devr-i İntibah Felsefesi ve Filozofları, İstanbul, 1336/1920
3. Wilhelm Leibniz, İstanbul, 1337/1921
4. Kant ve Felsefesi, İstanbul, 1339/1923
5. Malûmat-ı Vataniye, İstanbul, 1340/1924
6. Yurd Bilgisi, İstanbul, 1930
7. Sokrat, İstanbul, 1931
8. Filozofi, İstanbul, 1935
9. Kant'tan Parçalar, İstanbul, 1935
10. Filozofiyeye Başlangıç, İstanbul, 1936
11. Hukukun Muhtelif Cepheleri ve Hukuk İlmi, Ankara, 1938
12. Ekonomi Meslekleri, Ankara, 1945
13. Ziya Gökalp: Bir Fikir Adamının Romanı, İstanbul, 1951
14. Merak ve Dikkat, Ankara, 1956
15. Mehmed Akif: İslâmcı Bir Şairin Romanı, Ankara, 1956
16. Neden Filozof Yok, Ankara, 1957
17. İhmal, Ankara, 1958
18. Türkçülük Devri, Milliyetçilik Devri, İnsanlık Devri, Ankara, 1958
19. Hamle, Ankara, 1960
20. Kadın-Erkek, Ankara, 1961

Tercümelere arasında da özellikle Bergsonculuğun Türkiye'ye girişinde etkisi olan, Bergson'dan çevirdiği, Ahlâk ve Dinin İki Kaynağı (1933) ve Emile Boirac'dan çevirdiği İlm-i Ahval-i Ruh (1330) zikredilebilir.

Felsefeci Kimliği

Mehmet Emin Erişirgil Cumhuriyet döneminin felsefe ve düşünce ortamını şekillendiren önemli aktörlerinden birisidir. Bir yandan Darülfünun'da verdiği dersler ve yayın faaliyeti öte yandan da halka yönelik olarak çıkmakta olan ve bizzat kendisinin çıkarılmasına öncülük ettiği dergilerdeki yayınları hep çağdaş kavram ve fikirlerin memlekette anlaşılması ve yerleştirilmesine yöneliktir. Bu yanı sıra o, Cumhuriyet kuşaklarının ihtiyaç duydukları entelektüel atmosferi yaratmak için çalışanlar arasında olmuştur.

Mehmet Emin'in akademik ve entelektüel hayatına bir bütün olarak bakıldığında, onun daima, evrensel değerlerle milli değerleri tanımak, anlamak, yorumlamak ve hatta bütünleştirmekten yana olduğu sonucuna varılır. Bu sonuç onun eserlerine bakılarak rahatlıkla çıkarılabilir. Üzerlerinde düşündüğü, yazılarına, derslerine ve eserlerine konu edindiği filozoflara bakacak olursak: Descartes, W. Leibniz, I. Kant, F. Nietzsche, E. Boutroux, W. James, J. Dewey, H. Bergson ve Sokrates'i görmek mümkündür. Mehmet Emin bu filozofları sadece felsefe tarihi okutan bir hocanın ilgi ve yönelimiyle ele almamıştır. Her filozoftan toplumun ve memleketin ihtiyaç duyduğu zihniyeti derlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda modern rasyonalizmin kurucusu "Descartes ve Kartezyenler" ile ilgilenmiş, buradan metodik şüphecilik, insan aklının idaresi için izlenecek yol ve kurallar, yöntem v.b. kavramlar ve sorunlar üzerinde durarak felsefi düşünmenin sıradan düşüncelerden farkını ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca Mehmet Emin'in zihninde "aydınlanma" daima bir hedef ve gaye olarak bulunmuştur. İnsan aklının doğasının ve sınırlarının araştırılması, batının geçirdiği aydınlanma çağı sonrasında ortaya çıkan pozitivizm ve pozitivizmin getirdiği bilim, felsefe, ahlak ve siyaset görüşleri hep onun ilgi alanı içerisinde olmuştur. Darülfünun'da verdiği Descartes ve Kartezyenler, Leibniz ve Kant'a ilişkin dersler ve kaleme aldığı eserleri, Batı medeniyetinin felsefi temellerini anlamaya ve bu zihniyeti yurda taşımaya yöneliktir. Ana hatlarıyla bu eserleri tanıtmak

gerekirse: “Tarih-i Felsefe Notları: Kurun-ı cedide Felsefesinden Descartes ve Kartezyenler” adlı eser 1920-21 Kış s0mestrinde Darülfünun Edebiyat Fak0ltesi Felsefe Şube-
sinde verilen dersin notlarından meydana gelmiştir. Türkçede Descartes üzerine kaleme
alınan ilk telif eser olma özelliğine sahiptir. Eserde Mehmet Emin Erişirgil, Descartes’a
yeni felsefenin kurucusu unvanının verildiğini ve bunun haklı sebeplerinin bulunduğunu
belirir.¹ Descartes, düşünceden varlığa gitmeyi göstermiştir. Bu yoldan daha sonra
Malebranche, Spinoza, Leibniz ve Kant da geçmişlerdir. Mehmet Emin’e göre “eski
filozoflar için, düşüncelerimiz doğrudan doğruya “varlık”ı kuşatırdı. Bu yüzden fikirle-
rimizin incelenmesiyle varlığın hakikatine intikal mümkündü. Yeni felsefenin gayesi
ise, düşünce yardımıyla varlığı imkan mertebesinde izah etmeye çalışmaktır.”² Ayrıca
Descartes’ın zamanı için öncü rolü sadece felsefede değil, bilimde ve bilimsel zihniyette
de söz konusudur. Descartes’ın bilim alanında ortaya koyduğu en önemli ilke; Meka-
nizmdir. Yani düşünce ve şurdan başka hadiselerin hepsi mekanizm ile, matematiksel
ilke ve metotlarla açıklanabilir.³ Mehmet Emin’e göre Descartes’ın felsefesini şekillen-
diren diğer bir önemli kavram da düalizmdir. Descartes bu öğretiye açıklık ve belirgin-
lik kazandırmıştır. Böylece tabiat felsefesi ile ruh felsefesi aynı ilke ile açıklanamak-
tadır. Ayrıca “Descartes hakikatin araştırılmasında aklı, akli apaçıklığı yegane hakikat
ölçütü olarak kabul etmişti. Bu eğilim 18. yüzyılda da devam etmiştir. Hatta 1789 bü-
yük Fransız İhtilali’ni hazırlayan düşünceler arasında Descartes felsefesinin ve rasyona-
lizminin etkilerini görmek mümkündür.”⁴

Mehmet Emin, Descartes’ın sadece yetiştiği çağı etkilediğini söylemenin haksızlık
olacağını belirterek, günümüz felsefesinin idealist eğiliminin hala Descartes’tan beslen-
diğini Emile Boutroux’nun şahitliğine dayanarak aktarmaktadır. Ona göre Descartes,
yeni felsefenin en mühim meselelerini ortaya koymuştur. “İrade ile düşünce arasındaki
varlık ilişkisi meselesi, bilgi ile metafiziğin karşılıklı durumu, ruh ile beden arasındaki

¹ Mehmet Emin Erişirgil, *Descartes ve Kartezyenler*, Konya 2006, s. 80

² A.g.e., s. 80

³ A.g.e., s. 80

⁴ A.g.e., s. 81

ilişki, hep Descartes ve Kartezyenlerin çözmeye uğraştığı meselelerdir ki, çağımızın felsefesinin de en önemli konularıdır.”⁵

Descartes’a göre felsefe, bilimlerin bilimidir. Hikmet bilgisidir. Hikmet, yalnız davranışlarda ve hareketlerde kontrollü olmak değil, hayatı idare, sağlığı muhafaza gibi her hususta bilinmesi mümkün olan her şeyi bilmektir. Bilgilerin tam olabilmesi için, hepsinin bir ilk nedenden çıkarılmış olması gerekir. Felsefenin gayesi de bu ilk nedeni araştırmaktır. Descartes’a göre felsefenin gayesi, insanoğlunun hayat şartlarını iyileştirmektir. İnsanın hayat şartlarının iyileşmesi, tutum ve davranışlarının bilinçli bir şekilde yönlendirilmesiyle mümkündür. Mehmet Emin’e göre Descartes, hiçbir zaman ne düşüncelerini, ne iradi hareketlerini tesadüfün yönlendirmesine bırakmamıştı. Düşünürken hakikati bulmak için takip edilmesi gereken metodu aramıştır. Hareketlerimizi yönlendirecek tam bir ahlak sistematiğine ulaşınca kadar geçici olarak benimsenmesi gereken ahlak kurallarını şöyle sıralamaktadır:

1- Memleketteki dini kanaatlere bağlı kalmak, eşit şekilde kabul edilebilecek olan iki hareket tarzından mutedilini tercih eylemek. İfrattan ve özgürlüğü kısıtlayacak olan her türlü şeyden sakınmak.

2- Davranışlarda ve hareketlerde mümkün olacağı kadar metin ve kararlı olmak, takip etmeye ve uygulamaya karar verdikten sonra, en şüpheli fikirleri bile en sağlam düşünceler gibi uygulamaya koymaktan çekinmemek.

3- Kendi nefesine galebe çalmaya gayret etmek, dünya nizamını değil, kendi eylem ve ihtiraslarını değiştirmek.⁶

Mehmet Emin’e göre Descartes, birinci ilkeyi Montaigne ve Charron’dan, üçüncü ilkeyi ise Seneca’dan almış ve hayatı boyunca bunlara bağlı yaşamıştır. Böylece Descartes, felsefe ve hakikat yolunda ilerleyebilmek için hem davranışlarını idare edecek ahlaki ilkelere ihtiyaç duymuş, hem de ilmî ve felsefî araştırmaları için bir metot arayışına girmiştir. Bu iki girişimi de insanlık tarihinde önemli bir yer edinmesine sebep olmuştur. Descartes’ın teklif ettiği metodun esasları ise şunlardır:

1- Bir şey apaçık bilinmedikçe hakikat olarak kabul edilmemelidir.

⁵ A.g.e., s. 81

⁶ A.g.e., s. 88

2- Her meseleyi, her davayı doğru ve kesin olarak çözebilmek için, mümkün olduğunda parçalarına ayırmalıdır.

3- En basit ve bununla beraber çözümlenmesi ve anlaşılması en kolayından başlanarak, derece derece daha karmaşık ve daha ayrıntılı meselelere çıkmak suretiyle düşüncelerimizi düzenli olarak idare eylemek.

4- Hiçbir şeyin terk edilmiş, unutulmuş olmasına ihtimal kalmamak üzere, her zaman meseleyi tamamıyla analiz etmiş ve bütününe incelemiş olduğumuzdan emin olmak.⁷

Mehmet Emin, Descartes felsefesinde bu dört kuralın uygulama alanının şu veya bu bilim değil, bütün bilimler olduğunu söyler. Ayrıca “cogito” yani “düşünüyorum, o halde varım” prensibinin Descartes için bir hakikatin ifadesi olmanın ötesinde, felsefenin temel dayanağı, ruhun bağımsız varlığı ile Tanrının varlığını gösterebilmek için gerekli dayanak ve hareket noktası olduğunu tespit eder. Mehmet Emin, Descartes’ın modern felsefenin kurucularından ve çığır açıcılarından biri oluşunu ise Maine de Biran’ın açıklığı ile şöyle ifade eder: Descartes öncelikle kendi varlığımızı teslim, sonra duyulur varlıkların varlığına intikal etmekle felsefede yeni bir yol açmıştır. O, maddenin nitelikleri ile düşünce tözünün nitelikleri arasındaki temel farkı gören ilk filozoftur ve metafiziğin yeni çağda hakiki kurucusu kabul edilebilir.⁸

Mehmet Emin’in Darülfünun Edebiyat Fakültesi Felsefe Şubesi’nde verdiği Felsefe Tarihi derslerinden meydana gelen eserlerinden biri de “Wilhelm Leibniz”dir. Ona göre Leibniz felsefesi, felsefe tarihinin gelişim sürecinde önemli bir aşamaya karşılık gelmektedir. Çünkü Leibniz; Descartes, Hobbes ve Spinoza çizgisinde gelişen mekanist düşünüşün alternatifi olabilecek yeni bir felsefi kurgu ve temellendirmeye yönelmiştir. Leibniz’e göre, evrenin mekanist tarzda ele alınması tabiat hakkında sahip olunan estetik ve dini düşünceleri bozmaktadır. Descartes, Hobbes ve Spinoza’nın mekanist görüşleri maddi tabiatı basit bir makine olarak tasarlıyor, maddi hareketler ve olaylarda gaye makine yer vermiyordu. Tabiat makine şeklinde tasarlanınca, görülen uyum ve ahenkten

A.g.e., s. 94

A.g.e., s. 97

estetik ve dini değerlendirme ve tasarım çıkarmaya imkan yoktu.⁹ Bu gerekçelerle Leibniz, felsefesinde bir yandan olaylar arasındaki mekanik ilişkileri gözden kaçırmayı diğer yandan da tabiattaki ahenk ve gayeyi açıklayabilmeyi hedeflemiştir.

Mehmet Emin, Leibniz'in felsefe tarihindeki konumunu ortaya koyabilmek için uğraştığı konu ve problem alanlarını şöyle özetler:

- Tabiatın mekanik veya dini bir tarzda tasarlanması arasındaki çelişkinin aşılması.
- Tabiattaki değişimlerin mekanik yani bir hareketin diğer bir hareketi meydana getirmesiyle mi yoksa bir gayeye yönelik mi oldukları problemini çözebilmek.
- Kesin bilimlerin tabiatın mekanikliği hakkındaki ilkelerini reddetmeden, tabii hadiselerin bir gayeye yönelik olduklarını gösterebilmek.
- Tabiattaki mekanik bağlantı bozulmaksızın, Tanrı'nın sonsuz takdirinin hakim olabileceğini gösterebilmek.¹⁰

Mehmet Emin'in Darülfünun'da verdiği felsefe tarihi derslerinden biri de Kant hakkındadır. Bu derslerden "Kant ve Felsefesi" adlı eser doğmuştur. Mehmet Emin bu eseri kaleme alış sebebini açıklarken, çağdaş felsefe akımlarının 19.yy'da hazırlandığını ve bugünü anlayabilmek için geçen asrı bilmek gerektiğini söyler. Ona göre 19.asır felsefesi iki büyük dahinin esriyle başlar. Rousseau ve Kant 18. asırda yetişen bu iki büyük filozof, 19. asırdaki felsefi cereyanın bütün eğilimlerini sezmiş, esaslarını kurmuştur. Bir başka deyişle çağdaş felsefi düşünce Rousseau'nun "Emile"i ile Kant'ın "Saf Aklın Tenkidi"ne çok şey borçludur ve çağdaş felsefeye dair araştırma yapmak isteyenler bu iki ana damarı dikkate almaya ve onlarla hesaplaşmaya mecburdurlar.

Mehmet Emin, Rousseau ve Kant hakkında çalışmanın ve eser kalbine almanın Türkiye açısından pek çok bakımdan anlamlı olduğunu vurgulayarak şöyle der:

"Kant'ın mesleğinin bugün de zihni eğitimimiz üzerine birçok felsefi eserlerden fazla müessir olacağına inanıyorum. Büyük Alman dahisi bizim takılıp kaldığımız noktaları aydınlatabilir, gözümüzün önüne yepyeni ufuklar açabilir. Mesela hala tecrübe

⁹ Mehmet Emin Erişirgil, "Leibniz", *Descartes ve Kartezyenler*, Konya 2006, s. 154

¹⁰ A.g.e., s. 155

maverasındaki konular için delil aramak ve bulmakla uğraşanlarımız vardır. Kant, bu yolda çalışanlara, ne beyhude ve akim bir yolda gittiklerini göstermektedir.”¹¹

Mehmet Emin, Kant felsefesinden toplumumuz adına öğrenilecek ve yararlanılacak pek çok şey olduğu kanaatindedir. Bunların başında ise itikat ve iman sahasında ilmin imkansızlığını görmek geldiğini savunmaktadır. Ona göre hiçbir felsefe görüşü Kritisizm kadar iman sahasında akli delil aramanın beyhudeliğini göstermemiştir. Bu eser yalnız bu hususta bizi irşad etse yazarı için kafi bir mükafattır demektedir.¹²

Mehmet Emin, Kant felsefesinden her toplumun öğrenebileceği bir şeyler olduğunu çünkü onun yalnız ilmin değil, faziletin, terakkinin, hatta daimi barışın şartlarını aradığını söyler ve Birleşmiş Milletler fikrini işleyen ve savunan Wilson’un Kant’ın “Ebedi Barış Projesi”nden ilham aldığını hatırlar.¹³ Ayrıca Mehmet Emin, Kant felsefesi ile tanışmanın ve ondan beslenmenin bir kültürde var olan felsefe hayatı için olabildiğince zengin ilham ve çağrışımlara sebep olacağına inandığı için eseri kaleme aldığını vurgulamaktadır.

Mehmet Emin’in tanıttığı filozoflardan biri de John Dewey’dir. Mehmet Emin’e göre bir terbiye felsefesinde görülen yenilik, yeni bir felsefeye dayanır.¹⁴ Dolayısıyla John Dewey’in “Demokrasi ve Terbiye” adlı eserinde anlatılan terbiye felsefesi de yeni bir felsefi tavır alışı dayanmaktadır. Çünkü eser incelendiğinde bilgi ve eylem hakkında yeni bir felsefi bakış söz konusudur. Dewey’e göre felsefi tefekkür, ilmin mevcut kıymet hükümlerinin, özetle alemin bizden nasıl bir fiil ve hareket talep ettiğini sormakla başlar. Terbiye ise tabiata ve insanlara karşı zihni ve hissi esaslı tavırlar teşkil etmektir. Mehmet Emin buradan şu sonucu çıkarır: “Şu halde âlem karşısında alınması lazım gelen fiil ve hareket düşüncesi olan felsefe sisteminin, itibari ve kuru bir akide halinde kalmaması için, bir taraftan maziye ait tecrübeyi tahkik eylemesi, yani tatbik edile gelen terbiye tarzlarını teftiş etmesi; diğer cihetten de kıymetler hakkındaki telakkisinin amel ve sirette müessir olmasını temin eylemesi lazımdır.”¹⁵ Yani, evren karşısında nasıl bir

¹¹ Mehmet Emin Erişirgil, *Kant ve Felsefesi*, İstanbul 1997, s. 8

¹² A.g.e., s. 8

¹³ A.g.e., s. 8

¹⁴ Mehmet Emin Erişirgil, “John Dewey’in Felsefesi”, *Demokrasi ve Terbiye*, İstanbul 1928, s. III

¹⁵ A.g.e., s. III

tutum ve davranış sergilenmesi gerektiği hakkında yol gösterici olan felsefe sisteminin, itibari ve kuru bir akide halinde kalmaması için, bir yandan geçmişe ait tecrübeyi ve uygulanmakta olan terbiye tarzlarını sınaması, diğer yandan da getirdiği değerler sistematığının uygulanabilir olması gerekir.

Mehmet Emin, John Dewey'in felsefesini, özellikle de teklif etmiş olduğu yeni eğitim felsefesini incelerken Bergson'dan aldığı bir ilkeyle konusuna yaklaşır. Buna göre filozoflar incelenirken, sadece düstur şekline koydukları mezhep ve akidelerine baktığımız ve kendilerinden önce gelen felsefelerin neticeleriyle ilmî birikimin uzlaşım şekillerine önem verdiğimiz için bunların felsefî tefekkürlerindeki ruhî esasları, yani kendi ruhundan doğan hadsi (sezgi-intuition) görmüyoruz. Halbuki "her felsefenin çok sade bir ruhu ve pek basit bir hadsi vardır."¹⁶ Mehmet Emin, Bergson'un bu sözlerinden hareketle, "hakikaten bir filozof tamamen tâbi olduğu tesirlerle izah edilemez"¹⁷ diyerek Dewey'in felsefî düşüncelerinin ruhu olan amili aramaya koyulur. Çünkü ona göre bu yapılmadıkça Dewey felsefesini hakıyla kavramak çok güç olacaktır. Mehmet Emin'e göre bu felsefenin dayandığı temel; demokrasi muhabbeti ve onu izah arzusudur. "Demokrasi cereyanının 'emr-i vaki' olduğunu kabul etmek kafi değildir. Onun terakki için mantıken de bir zaruret olduğu ispat edilebilmeli ki, beşeriyet bu girdiği yoldan emin olabilsin."¹⁸ Mehmet Emin, demokrasi kavramı ile insan zihninin yapısı ve bu yapının yorumlanma şekli arasında bir ilişki kurar. "Eğer zihin, zeka; kevnî, mutlak bir mebde olup da sadece bizim ona tabi olmağımız lazım ise, fertlerin tecrübelerine serbesti vererek ondan terakkiyi beklemek abes olur. Fakat eğer zihin, ferdin elinde müessir (etkili) bir tahavvül (değişim) kudreti ise, o halde onun her türlü manialardan kurtulması demek olan demokrasinin beşerin salah ve terakkisini temin etmesine intizar tabiidir."¹⁹

Mehmet Emin demokrasi ve demokratik toplumu kurabilmek için felsefe ve zihin anlayışında değişikliğe, yeniliğe açık olmak gerektiği kanısındadır. "Demokrasiyi, icap eden bir felsefî tefekkür zihni böyle şeniyet haricinde bir mebde telakki eyleyen sistem-

¹⁶ A.g.e., s. IV

¹⁷ A.g.e., s. IV

¹⁸ A.g.e., s. IV

¹⁹ A.g.e., s. IV-V

leri red ve inkara müteveccih (yönelmiş) olmalıdır. Dewey'in ilk taharriyatına (araştırma) istikamet veren, bütün faaliyetlerini toplayan merkez bu olsa gerektir.”²⁰

Mehmet Emin'in etkilendiği ve hakkında eser kaleme aldığı filozoflardan biri de Sokrates'tir. O, Sokrates'te bir kahraman, bir ideal adamı, bir ahlak kişisi, özgür düşüncenin sembolü olan bir bilge kişilik görür ve Sokrates'in düşüncelerinin merkezinde “iyi yaşamak için iyi düşünmek”²¹ (1931:68) ilkesinin bulunduğunu söyler. Buna göre iyi ve doğru düşünme yoluyla doğru bilgi elde edilir, doğru bilgi, iyi ve doğru davranmayı sağlar böylece iyi yaşamak gerçekleşmiş olur. Sokrates, hakikat ya da doğru bilginin elde edilebilir olduğuna inanmanın yanında, buna uygun olarak davranmanın da gerektiği kanaatindedir. Buna göre “hakikatin en esaslı vasfı bütün zihinlere kendini kabul ettirmesi”²² dir. Ayrıca “hakikat faydalıdır. Hata (yanlış) faydasızdır. Hakikat bizi muvaffakiyete götüren bir vasıttır.”²³ Mehmet Emin Sokrates'i anlatırken doğru düşünme, bilme, hakikati kavrama, doğru ve iyi eylemde bulunma arasında kurulan ilişkiye katıldığını hissettirmektedir. Burada Sokrates'in görüşleriyle, Mehmet Emin'in de sempati duyduğu “pragmatizm” arasında benzerlikler bulunmaktadır. Buna göre “tecrübe bilgimizin kıymetini tayin eder. Bilmek yapabilmektir. Bir şeyi yapmak için insana fazla bir kudret vermeyen bilgi hakiki ilim değildir. İlim ancak insanı bir eyleme bir işe sevk etmek şartıyla değer kazanır.”²⁴ Böylece bilginin hakikat yani doğru olup olmadığını anlamak için ölçü; iş ve eylem karşısında başarı getiriyor olmasıdır. Mehmet Emin, Sokrat'ın ilim hakkındaki kanaati zamanımızın ilim hakkındaki kanaatine ne kadar uygundur, diyerek filozofun güncelliğini teslim etmektedir.

Mehmet Emin, Sokrates'in söyleminde “ahlakın her bilgiden daha fazla ilmin tarifine uygun”²⁵ olduğu kanısındadır. Ahlak, insanları birbirleriyle buluşturur, kaynaştırır. Ahlakın konusu benliğimizin dışında bir konu değildir. “Doğruluğun eğriliğin mahiyetini keşfetmek için semayı, yıldızları tetkik etmeye, arz hadiselerini müşahede eyleme-

²⁰ A.g.e., s. V

²¹ Mehmet Emin Erişirgil, *Sokrat*, İstanbul 1931, s. 68

²² A.g.e., s. 72

²³ A.g.e., s. 73

²⁴ A.g.e., s. 73-74

²⁵ A.g.e., s. 79

ye, denizin derinliğini araştırmaya ihtiyaç yoktur. İyilik, fenalık ilmini kendimizde bulabiliriz”²⁶, kendi benliğimizi sorgulayarak neyi istemeliyiz, neden kaçınmalıyız anlayabiliriz. Böylece kendi kendimizi tanımakla nasıl davranmamız gerektiğini bulabiliriz. Buradan hareketle Mehmet Emin, Sokrates düşüncesinde ahlakın en müspet ilim olduğu yargısına varmaktadır. “Hakiki ahlak bize muvaffakiyet temin etmekle, bizi mesut eylemekle kendini zorla kabul ettirir, özetle ahlak ilimlerin en müspetidir.”²⁷ Sokrates iyi yaşamak için iyi düşünmek gerektiğini söylemekle yetinmez. “O, iyi düşünmenin iyi yaşamak için zaruri olduğuna da kanidir. Saadet (mutluluk) hakkında hakiki bilgimiz olmadıkça mesut olma, iyilik hakkında makul bir bilgimiz olmadıkça fazilet (erdem), ahlak hakkında ilmimiz olmadıkça ahlaklılık, felsefe bilmedikçe hakîmane hareket mümkün değildir.”²⁸ Çünkü Sokrates’e göre düşünce ile hareket birbirinden ayrılmaz. “İyiliği bilmek onu yapmak, onu tatbik etmek için kâfidir. Bilmek muktedir olmak, hatta öyle hareket etmek demektir. Kimse isteyerek fenalık yapmaz. Kimse fenalığı istemez. Fakat çok adam iyilik, iyi hareket nedir bilmez de onun için fenalık yapar.(...) İyi hareket etmek için iyiliği bilmekliğimiz lazımdır. İşte fazilet (erdem) bu bilgidir.”²⁹

Mehmet Emin’e göre Sokrates’te ilim iyi yapılmış tanımlar toplamıdır. İyi tanım yapmak, yönteminin de esasını oluşturmaktadır. Bu bakımdan Sokrates düşüncesinde, doğru düşünme, tanımları (öz) elde etme ve bunlara dayalı olarak bir yaşama ve doğru (ahlaki) hareket edebilme becerisi geliştirme, bir bütün teşkil etmektedir. “Başka bir tabirle bu tarifler hareketimizi idare eyler. Usullü bir hayat, ahlaklı bir ömür, hülâsa hikmet, bütün hakikati kendimiz için tarif etmeye yani hareketimiz ne olmalıdır, henüz yapmamışsak yarın için tahakkuk ettirmeye mecbur olduğumuz şey nedir, bunu tayin etmeye dayanır.”³⁰ Böylece Sokrates’te ilim ve felsefe birleşir. Ortak noktaları aklın rehberliği ve düzenleyiciliği eşliğinde gerçekleştirmeleridir. Çünkü fikirler birbirlerine eklenerek yani uzlaşmış tanımlar yaparak ve bunları birleştirerek gelişirler. Dolayısıyla “fikirlerin en genelinden başlayarak tasnif etmeli ve her birini ihtiva ettiği nevilere

²⁶ A.g.e., s. 79

²⁷ A.g.e., s. 81

²⁸ A.g.e., s. 81

²⁹ A.g.e., s. 83

³⁰ A.g.e., s. 99

ayırmalıdır. Sokrates'e göre felsefenin en son hedefi budur."³¹ Sokrates için doğru bilgi, ilim, hakikat ve felsefe birbirinden kesin çizgilerle ayrılamaz. Onun "hakikati araştırma tarzı daima diyalog "konuşma" şeklindedir.(...) O daimi surette kullandığı diyalog tarzını tesadüfen kabul etmiş değildir. Esasen bizi hakikate götüreceğine inandığı usulünün tatbiki için diyalogu her nevi öğretme tarzına tercih etmiştir."³² Mehmet Emin bir eğitimci ve düşünür olarak "Sokrates" kimliğinden, kişiliğinden ve düşüncesinden pek çok bakımdan yararlanılabileceği kanısındadır. Ona göre eğitim alanında özellikle Sokratesçi yöntemi kullanmak demokratik kişilik eğitimi açısından oldukça uygundur. Çünkü Sokrates talebelerine ve muhataplarına kendi ulaştığı veya edindiği doğruları empoze etmez. Bunun yerine kendisinin sadece hakikatleri doğurtmaya yardım ettiğini söyler. O, doğru düşünme ilkelerini uygulayıp hakikatleri açığa çıkartmanın peşindedir. Mehmet Emin bu düşüncelerden yararlanarak, eğitim alanında "insanlar bulunmuş hakikatleri belleyerek değil bizzat aramaları ve bulmaları sayesinde semereli bir ilim elde edebilirler"³³ sonucuna varır.

Mehmet Emin'in düşünce dünyasını besleyen filozoflarla ilişkisine ve onları algılayışına genel hatlarıyla bakacak olursak, onun hemen hemen hiçbir filozofu bir üstat olarak benimsemediği görülür. Bu onun felsefi bir duruşu olmadığı anlamına gelmemelidir. İlgilendiği ve kendi düşüncesi doğrultusunda yeniden ürettiği pek çok filozoflar vardır. Bunlardan Sokrates, Descartes, Leibniz ve Kant üzerine telif eserler kaleme almış, Bergson'dan, "Ahlak ve Dinin İki Kaynağı" adlı eseri tercüme etmiş ve Nietzsche, W. James, J. Dewey, E. Boutroux gibi filozofları da tanıtmış, kendi düşüncesini geliştirirken onları eleştirerek kullanmış, yararlanmıştı.

Mehmet Emin'in yukarıdaki filozoflarla olan ilişkisi yazı hayatıyla da paralellik arz etmektedir. Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası'nda Fichte³⁴ ve Nietzsche³⁵ üzerine yazılar kaleme almış, İlahiyat Fakültesi mecmuasında da E. Boutroux'dan yarar-

³¹ A.g.e., s. 100

³² A.g.e., s. 100-101

³³ A.g.e., s. 102

³⁴ Mehmet Emin Erişirgil, "Fichte ve Alimlerin Vazifesi", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, C.1, S.1, 1922, s. 81-92

³⁵ Mehmet Emin Erişirgil, "Freiedrich Nietzsche ve Bir Marifet Nazariyesi", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, C.4, S.5, 1925, s.338-363

lanarak “muasır feylesoflara göre ilim ve din”³⁶ konularını işlemiştir. Mehmet Emin’in, Boutroux³⁷ ilgisi daha Dergâh Mecmuası yıllarında ortaya çıkmış ve bu derginin irrasyonalist, anti-entelektüalist, anti-pozitivist, anti-materyalist ve spiritüalist denilebilecek karakterini, Bergson felsefesine dayanarak işleyen Mustafa Şekip Tunç, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ile beraber şekillendirmiştir.

Hilmi Ziya Ülken’e göre Dergâh Mecmuasında bir araya gelen felsefeciler, sosyolojizm, pozitivism ve mekanik evrimcilik akımlarına karşıt olarak, Bergsonizm, pragmatizm, plüralizm, vitalizm ve anti-entelektüalizm cephesinde birleşiyorlardı. Bu cephenin ortak tavır alışı sahip düşünürlerinin başında Mustafa Şekip Tunç, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ve Mehmet Emin Erişirgil yer almaktadır.³⁸ Mehmet Emin Erişirgil’in felsefi kimlik ve kişiliğinin oluşmasında, meslek hayatının başında dahil olduğu bu grup ve hareket belirleyici olmuştur. Dergâh düşünürlerinin ortak vasıfları madde karşısında mânâ ve ruh realitesini de tanımak, determinizmin ruh ve hayat olaylarında geçerli yeğâne evrensel işleyiş olamayacağını kabul etmek ve hürriyete, imkanlara kapı aralamaktır. Dergâh Mecmuasında Mehmet Emin Erişirgil’in, E.Boutroux felsefesini tanıtmasının öncelikli sebepleri arasında “contengence” kavramının bulunduğu iddia edilebilir. Çünkü Boutroux bu kavram aracılığı ile, tabiatta zorunluluk değil, olumsuzluk, imkan ya da zorunsuzluk bulunduğunu savunmaktadır. “Boutroux felsefesinin esaslı fikri alemin ve hayatın mekanist ve determinist görüşüne karşı savaştır.”³⁹ Dolayısıyla Millî Mücadelenin ortasında Dergâh mecmuasında bir yandan Bergsonculuk, bir yandan da eş zamanlı olarak Boutroux felsefesinin tanıtılması ve işlenmesi dikkat çekicidir. Böylece, materyalizm, pozitivism ve entelektüalizm karşısında Türk düşünürleri yine batılı felsefe ekollerinden yararlanarak yerli bir umut felsefesi geliştirmeye yönelmişlerdir. Bu hareket bir taklit olmaktan çok; içerisinde bulunulan şartlara mahkum olunmadığını göstermek için felsefi bir çıkış ve kurtuluş yolu kurgulamak anlamına gelmektedir.

³⁶ Mehmet Emin Erişirgil, “Muasır Feylesoflara Göre İlim ve Din”, *Dariülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, C.1, S.1, 1925, s. 167-182

³⁷ Mehmet Emin Erişirgil, “Emile Boutroux ve Felsefesi I-II”, *Dergah*, C.2, S.18,19, 1922

³⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1966, s. 616

³⁹ Hilmi Ziya Ülken, “Önsöz”, *Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında*, İstanbul 1988, s. xxx

Mehmet Emin'in Bergson felsefesiyle olan yakınlığı tam bir ekol birlikteliği olarak yorumlanamasa bile benzer öncül ve kaygılardan hareket edildiği için pek çok noktada örtüşmektedir. Ayrıca bu durum Mustafa Şekip ve İsmayıl Hakkı ile de beraber değerlendirilerek Türk Bergsoncuları olarak algılanmalarına sebep olmuştur. Mehmet Emin, değişik vesilelerle Mustafa Şekip'in Bergson'dan yaptığı çevirileri ve kaleme aldığı eserleri tanıtarak, felsefe tarihi ve özelde de çağdaş felsefe içerisinde taşıdıkları anlam ve değeri kritik ederek hem tanıtılmasına hem de doğru değerlendirilmesine hizmet etmiştir. Bu vesilelerle kendisinin pek çok noktada Bergson felsefesi paralelinde görüşleri olmasına rağmen "sezgi"nin "mutlak"ı bildirecek bir bilgi vasıtası olduğu yolundaki görüşlere katılmadığı için Mustafa Şekip ve Bergson'dan bu hususta ayrıldığını ifade etmektedir: "İtiraf etmeliyim ki benim tefekküratım William James'in durduğu noktada kaldı. Yani bir nevi "mutlak"ı bildirecek hads (sezgi)in, başlı başına bir menba-ı marifet olabileceğine kâni olamadım. Fakat âlemi yalnız maddî ve mihanikî (mekanik) gören felsefe sistemlerine karşı en derin darbeyi indirerek "plüralizm" davasını dâhiyane izah eden ruhun hürriyetine yer bırakan bu büyük Fransız feylesofu tahlillerdeki kudretiyle hiç şüphe yok ki âlemi dar bir surette görmenin ebediyen önünü almış olsa gerektir."⁴⁰ Mehmet Emin, Bergson felsefesinden ayrıldığı noktalarda Pragmatizm'e yaklaşarak, hakikat kavramını, sezgi ile kavranabilir olması fikri yerine, hayatta ister maddi ister manevi açıdan olsun, kişiyi başarıya götürecektir şey olarak tarif etmiştir.

Aslında Mehmet Emin için felsefe başlı başına bir amaç ve ihtiyaçtır. Büyük bir filozofun eserini okumak, onunla beraber aynı hususları düşünmek ve yeni istikametlere yönelmek büyük bir mutluluk kaynağıdır. "Feylesofla beraber düşünmeye başlayınız, muhit-i haricinizi unutacak derecede bir zevk sizi istila eder. Emin olabilirsiniz ki, feylesof da düşünürken aynı zevkin sürürü içinde idi. Eserleriyle size sirayet eden bizzat feylesofun heyecanıdır. Bu heyecan hayatta bir kuvvettir, başlı başına bir kudrettir. Mütefekkir insanlar o kudrete o heyecana muhtaç oldukları içindir ki felsefi eserler

⁴⁰ Mehmet Emin Erişirgil, "Felsefe Neşriyatında Bir Terakki Hamlesi", *Mihrab*, C.1, S.3, 1923, s. 27

Erişirgil, M. E., *Descartes ve Kartezyenler*, (Haz. Erdoğan Erbay ve Ali Utku), Çizgi Kitapevi, Konya 2006; Darülfünun Edebiyat Fakültesi Felsefe Şubesi Yayınlarından, Darülfünun Matbaası, İstanbul 1337/1921

Erişirgil, M. E. "Leibniz", *Descartes ve Kartezyenler*, (Haz. Erdoğan Erbay ve Ali Utku), Çizgi Kitapevi, Konya 2006; Darülfünun Edebiyat Fakültesi Felsefe Şubesi Yayınlarından, Darülfünun Matbaası, İstanbul 1337/1921

Hilmi Ziya Ülken *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1966